

Wprowadzenie

Chrzest Polski to jedno z najważniejszych wydarzeń w historii naszego kraju, bowiem zapewnił nam miejsce wśród krajów chrześcijańskiej Europy. Dzięki przyjęciu chrztu Polska została włączona w zachodni krąg europejskiej kultury i chrześcijańskiej cywilizacji. Przypadająca 1050. rocznica Chrztu Polski skłania do refleksji nad tym historycznym wydarzeniem, zarówno w skali jednoczenia plemion i kształtowania państwowości, jak i w sferze zagadnień dotyczących początków chrystianizacji i rozwoju chrześcijaństwa w tym tysiącletnim okresie. Pierwsi misjonarze napotykali na wiele trudności w głoszeniu słowa Bożego, a miały one podłoże nie tylko językowe, ale również kulturowe. Głoszona przez nich Dobra Nowina dla wielu mieszkańców tego terenu stawała się „trudną mową” zarówno do słuchania (bariera językowa), jak i do przyjęcia (dotychczasowe zwyczaje i obrzędy rodzime niejednokrotnie stały w opozycji do etyki i moralności nowej religii).

Kościół, będąc ze swej natury misyjnym, został posłany do różnych ludów i narodów, by skutecznie ewangelizować – starał się poznać kontekst kulturowy określonych grup społecznych, etnicznych i narodowych, aby w umiejętny sposób wprowadzać ewangeliczne prawdy w codzienne życie. Dlatego wiele dawnych zwyczajów i obrzędów zostało schryścianizowanych, w innych przypadkach pozostawiono ich pierwotną formę, zmieniła się natomiast ich ideologia – została im nadana nowa interpretacja. Głoszona przez misjonarzy oficjalna nauka Kościoła nie dla wszystkich była zrozumiała, a przeżywana w obrzędowości ludowej tworzyła religijność mieszkańców wsi. Lud, nie znając języka łacińskiego, wyczuwał majestat liturgii i treści teologicznych nowej religii, dlatego za pomocą symboli, znaków, gestów wyrażał kult, w którym manifestował osobisty i wspólnotowy kontakt z „tajemniczą rzeczywistością”, jaką przyniosło mu chrześcijaństwo mówiące o Trójjedynym Bogu – Stwórcy człowieka i kosmosu.

Religijność ludowa posiada znacznie większy zasięg niż odniesienie jej do samego chrześcijaństwa, odwołuje się do każdej religii, jest bowiem ona rzeczywistością uniwersalną, która przez wieki stanowiła i wciąż stanowi drogę przekazu wiary. Występuje we wszystkich religiach. Zwraca na to uwagę Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów w dokumencie Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania, która podkreśla, że „treścią «religijności ludowej» jest rzeczywistość uniwersalna”, religijna, niekoniecznie chrześcijańska, ponieważ „w sercu każdej osoby, jak również w kulturze

każdego narodu i poszczególnych wspólnot, jest zawsze obecny wymiar religijny”¹. Rozpatrując polski kontekst kulturowo-społeczny należy zwrócić uwagę, że obok określenia „religijność ludowa” występuje, często rozumiane jakby synonimicznie przy omawianym zagadnieniu, pojęcie „pobożności ludowej”. Wspomniane Dyrektorium definiuje ją jako „różne manifestacje kultyczne o charakterze prywatnym lub wspólnotowym, które w ramach wiary chrześcijańskiej są przeważnie wyrażane nie na sposób liturgii, lecz w formach wywodzących się z ducha poszczególnych narodów lub grup społecznych i ich kultury”².

Walory pobożności ludowej podkreśla Jan Paweł II w liście apostolskim *Vicesimus quintus annus*, gdy mówi: „Nie można owej pobożności ludowej lekceważyć ani traktować jej z obojętnością czy pogardą, jest ona bogata w różnorakie wartości i już sama w sobie wyraża religijne nastawienie wobec Boga. Jednak pobożność ta stale potrzebuje ewangelizacji, aby wiara, którą wyraża, stawała się coraz bardziej dojrzała i autentyczna [...]. Autentyczne duszpasterstwo liturgiczne potrafi się oprzeć na bogactwie ludowej pobożności, oczyścić ją i poprowadzić ku liturgii, jako dar ofiarny różnych narodów”³.

We współczesnym społeczeństwie religijność ludowa spełnia swoistą funkcję. Z jednej strony daje możliwość publicznego wyrażania swojej wiary, a z drugiej dla grupy ludzi obojętnych wobec chrześcijaństwa stanowi pomost, a być może nawet jedyną „kładkę” łączącą ich z Kościołem. Sprawia, że osoby nie żyjące na co dzień praktykami religijnymi, a przebywające w społeczeństwie naznaczonym silnymi wpływami kultury chrześcijańskiej, biorą udział w pewnych praktykach kultury tradycyjnej i masowej, charakterystycznych dla religijności ludowej, jak np. dzielenie się opłatkiem, święcenie pokarmów, udział w odpustach.

Religijność ludowa jako droga przekazu wiary i tradycji religijnej spełnia swoją rolę, gdy wykonywaniu praktyk religijnych towarzyszy świadomość tego, co człowiek czyni. Tradycja religijna, silnie w Polsce powiązana z narodową, patriotyczną, tylko wówczas rozwija się i trwa, gdy ludzie uświadamiają sobie znaczenie i sens swoich zachowań, w przeciwnym razie religia zamieniłaby się w magię. Dlatego zachowanie tradycji wymaga również ewangelizacji, czyli odkrywania tych treści płynących z Objawienia, które wyrażane są poprzez symbole, zwyczaje i obyczaje.

¹ Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*, Poznań 2003, pkt 10.

² Tamże, pkt 9.

³ Jan Paweł II, *List apostolski „Vicesimus quintus annus”*, pkt 18.

Zatem rodzą się pytania, jak na przestrzeni tysiąca lat ziarno słowa Bożego i nauka Kościoła były pojmowane i wcielane w życie codzienne naszych przodków, jakie pozostały znamiona przeżywania tej religijności w kulturze ludowej mieszkańców Polski (kaplice i krzyże przydrożne, kult świętych, sakralizacja przestrzeni, obrzędowość roku kościelnego etc.). Na te pytania po części odpowiadają artykuły zamieszczone w tejże monografii, na które składają się wypowiedzi nie tylko teologów, ale przede wszystkim folklorystów, etnografów, etnologów, religioznawców, antropologów religii, etnolingwistów, językoznawców, slawistów, kulturoznawców i innych specjalistów z zakresu dziedzin pokrewnych.

Celem niniejszego zbioru tekstów jest ukazanie, jak nowa religia – chrześcijaństwo – wrastała na ziemiach polskich w rodzimą kulturę oraz jak była przyjmowana i realizowana w życiu mieszkańców naszej Ojczyzny. Książka podzielona jest na cztery części. Pierwsza z nich, zatytułowana *Inkulturacja Ewangelii*, przedstawia przenikanie się orędzia ewangelicznego i rodzimej kultury na ziemiach polskich. Otwiera ją artykuł **Jerzego Bartmińskiego** *Chryścianizacja folkloru – folkloryzacja chrześcijaństwa*, w którym Autor ukazuje problem chryścianizacji tradycji ludowej, zwracając uwagę na uświęcenie pogańskich świąt i kolędową folkloryzację chrześcijańskiego przekazu. **Bożena Józefów-Czerwińska** zmierza do lepszego poznania i zrozumienia znaczeniowości obiektów kamiennych, które są spotykane m.in. na obszarze południowego Podlasia oraz Białorusi, nazywanych mianem *kamiennych bab*, których interpretacja od lat budzi szereg kontrowersji. **Zdzisław Kupisiński SVD** ukazuje kształtowanie się obrzędów zawierania małżeństwa między mężczyzną i kobietą, proces przemian tego związku od obyczajowości ludowej aż po nadanie mu statusu sakramentu. Autor prezentuje rozumienie małżeństwa jako sakramentu oraz ludyczno-wierzeniowy aspekt tego obrzędu – jak pojmowano go w przeszłości, a jak interpretowany jest obecnie – oraz towarzyszące mu obrzędy liturgiczne i ludowe. **Dominik Zimny** przedstawia przykłady sakralizacji przestrzeni, które w pewnym stopniu ilustrują religijność oraz pobożność ludową specyficzną dla badanego przez niego obszaru Podlasia, który od wieków zamieszkiwany był przez zróżnicowaną kulturowo i religijnie, a także narodowo i etnicznie ludność.

Część druga – *Pobożność ludowa w praktykach religijnych* – została w znacznej mierze opracowana na podstawie materiału faktograficznego pochodzącego z badanych przez Autorów regionów etnograficznych. **Franciszek M. Rosiński OFM** podkreśla, jak obydwie wojny światowe, trudne lata powojenne, proces industrializacji, migracje, oddziaływanie

środków społecznego przekazu oraz przemiany ekonomiczne i społeczne wpłynęły na sposób obchodzenia Wigilii Bożego Narodzenia na Roztoczu, zaznaczając, że zmiany mniej dotknęły warstwę religijną, a o wiele bardziej wpłynęły na zwyczajową warstwę tradycyjną, o cechach agrarnych i niektórych elementach dywinacyjnych i magicznych. **Dorota Świłała-Trybek** przywołuje szlaki świętych w Polsce, ich wielość, a także systematycznie pojawiające się nowe inicjatywy w tym zakresie, które wskazują, iż osoby wyniesione do chwały ołtarzy stają się częstymi bohaterami szlaków – czy to pielgrzymich, turystycznych, czy edukacyjnych. **Małgorzata Dziura** zapoznaje Czytelnika z rozumieniem pojęcia „odpust”, funkcjonującego w świadomości mieszkańców wsi ziemi przemyskiej na przełomie XX i XXI w., zwracając uwagę na zachowania ludyczne w uroczystościach odpustowych. **Marcelina Szymańska** przybliża *Kult świętych w kulturze agrarnej (na przykładzie pogranicza polsko-czeskiego)*. Zapoznając z kultem wybranych świętych, zwraca uwagę na szacunek, jaki młode pokolenie posiada do dziedzictwa przodków, kultywowania tradycji, zwyczajów oraz różnych form pobożności na tym terenie. **Agnieszka Urbaniak** przypomina polską obrzędowość świąteczną i związane z nią obyczaje. W tekście opisane są święta i uroczystości kościelne charakterystyczne dla polskiej tradycji i kultury.

Część trzecia, *Formy religijności ludowej w literaturze*, odwołuje się przede wszystkim do słowa pisanego noszącego znamiona odnoszenia się ludu do transcendentnej rzeczywistości i jej przeżywania w pobożności ludowej. Tę część rozpoczyna artykuł **Anny Brzozowskiej-Krajki**, w którym Autorka koncentruje się na komunikacji werbalnej w relacji człowiek – transcendencja/Bóg w ludowej odmianie katolicyzmu polskiego, czyli w modlitwach prywatnych. Przedmiotem analizy czyni ludowe modlitwy poranne i wieczorne pochodzące ze zbiorów folklorystycznych z XIX i XX w. **Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska** skupia swą uwagę na obrazach symbolicznych, które pozwalają nosicielowi kultury ludowej (i człowiekowi religijnemu) spotkać się ze świętością, dotrzeć do rzeczywistości nadprzyrodzonej. **Beata Walęciuk-Dejneka** jako materiał źródłowy do literackiej analizy i interpretacji *sacrum* w religijności ludowej wybrała dwie współczesne powieści polskie: *Mojra* Chrystiana Skrzyposzka i *Szeptucha* Iwony Menzel, gdzie na ich przykładzie pokazuje ślady wiary w skuteczność tradycyjnych metod leczniczych, które nie odeszły w zapomnienie, a obraz ludowych specjalistek (znachorek) jest wciąż aktualny. **Kinga Strycharz-Bogacz** przedstawia ludową recepcję prawd wiary chrześcijańskiej w żywej tradycji polskich

śpiewów religijnych, w których można odnaleźć chrześcijańską wizję świata, opartą na pojęciach

z teologii lub z pobożności ludowej.

Ostatnia, czwarta część – *Pobożność ludowa – rozwój czy regres?* – jest próbą refleksji nad pobożnością ludową – szukaniem odpowiedzi na pytania o to, co stanowiła i czym jest w codziennym życiu mieszkańców naszego kraju. Otwiera ją artykuł **Eugeniusza Sakowicza**. Autor dokonuje w nim refleksji nad rodzinną religijnością, która pomagała niektórym mieszkańcom naszego kraju być wiernymi polskiej ludowej teologii i pobożności. **Magdalena Zowczak** charakteryzuje religijność ludową jako jeden z nurtów współczesnej kultury religijnej, nieprzypisany do żadnej określonej grupy społecznej, w konfrontacji z kulturą popularną, a zarazem korzystający z jej środków i przez nią przenikany. Natomiast **ks. Jan Perszon** stawia pytanie o to, czy obserwujemy w Polsce i innych krajach zanik pobożności ludowej. Wyciąga też wnioski dotyczące perspektyw, przed którymi stoi lokalny Kościół i jego misja ewangelizacyjna.

Analizując powyższe artykuły dostrzega się, jak na przestrzeni wieków w naszym kraju w umiejętny sposób orędzie ewangeliczne przenikało w rodzimą kulturę, aby przepoić ją wartościami chrześcijańskimi. Oznaczało to przyjęcie przez pierwszych misjonarzy i głosicieli Ewangelii zastanych zwyczajów oraz obrzędów rodzimych, dorocznych, agrarnych, gospodarczych etc. i napełnienie ich wartościami chrześcijańskimi; potrafiono także w umiejętny sposób przyjąć oczyszczone elementy dawnej kultury i integralnie spoić je z chrześcijaństwem. Prowadzona inkulturacja oznaczała wewnętrzne przekształcenie autentycznych wartości kulturowych przez ich integrację w chrześcijaństwie i zakorzenienie chrześcijaństwa w rodzimej kulturze.

Natomiast rozpatrując religijność czy pobożność ludową wyzuta z ortodoksji i doktryny wiary trzeba stwierdzić, że stanowi ona jednak znaczne zagrożenie dla pielgrzymującego Kościoła. Może prowadzić do banalizacji wiary i tworzenia nowych, zaściankowych form pobożności. Dla teologa powody do niepokoju stają się mniejsze, gdy jej styl, język, prostota i bezpośredniość zewnętrznego wyrazu skupiają się na prawdziwej głębi chrześcijańskich misteriów.

Jeśli niniejsza monografia stanie się inspiracją dla Czytelnika do podjęcia refleksji nad własną religijnością oraz dziedzictwem wiary przekazanym nam przez chrześcijaństwo

i naszych Ojców dla nas samych oraz naszych rodaków w perspektywie teraźniejszości i przyszłości naszej wiary i Kościoła w Polsce i Europie, to postawiony przez redaktora cel zostanie osiągnięty.

Zdzisław Kupisiński SVD